

Любен ДИЛОВ

ЗЕЛЕНЕ ВУХО

Я познайомився з Дилоєм у Києві, а незабаром зустрівся і в його рідній Софії понад п'ять років тому, коли нам з них ще не було й сорока. На той час я вже переклав дві його книжки: науково-фантастичний роман «Джіммі з того світу» та повість «Пам'ягаю ту весну», — твір цікавий і значною мірою автобіографічний, у якому йшлося про важкі повоєнні роки та переїзд Болгарії до нового життя. Любен — автор добрих двох десятків книжок — повістей, романів та збірок оповідань і новел, багато з яких перекладалися в Радянському Союзі та інших країнах. Останнім часом працює переважно в жанрі наукової фантастики. Повість «Зелене вухо» перекладено з його останньої фантастичної збірки «Не курити! Застебнути ремені!»

ПЕРЕКЛАДАЧ

1.

Якби ця історія закінчилася не так, мені б і на думку не спало, що все те відбувалося неспроста.

З американцем я познайомився на останньому конгресі письменників-фантастів, після того переклав був кілька його новел, ми встигли обмінятися навіть короткими листами, тож тепер почували себе серед маси незнайомих не зовсім чужими людьми, яким є про що згадати. Власне, ідея належала йому — відзначити зустріч у барі готелю.

Та ледве ми вмостилися за столиком біля вікна, як до нас присусідилося ще двоє. На вилогах у них були такі самі плексигласові делегатські візитки-перепустки, як і в нас. Першим підсів японець у бездоганно пошитому костюмі. Його білі зуби мовби переморгувалися з гарними мідними окулярами, які дуже пасували до смаглявої шкіри та вузьких очей. Довготелесий горлатий американець був одним з найпопулярніших фантастів, але пихи в ньому не помічав: ота його громовита безпосередність швидше була рисою представника великої держави. В своєму намаганні бути товарищським цей чолов'яга навіть трохи перегравав, у кожному разі мені його манера проводитися й розмовляти видавалася трохи штучною. Зрештою, він найохочіше слухав лише самого себе — слухав і перевіряв на співрозмовникові, справив на нього враження чи ні. У відповідь на вищуканий уклін японець американець перехилився до нього через увесь стіл, але імені на візитці-перепустці не зумів прочитати, розібрав лише назву країни й гукнув:

— Хеллоу, Джепен, сідайте. За цим столиком тепер буде цвіт наукової фантастики трьох материків.

Почувши таке запрошення, представник Країни Ранкового Сонця вмостиився на стільці, багатослівно дякуючи нам чистісінькою англійсь-

кою мовою. Я й собі «понюхав» його плексигласову візитку й прочитав на ній знайоме ім'я. Це ім'я трапилося було мені в одній антології фантастики — автор передмови поставив японському письменникові досить високий бал. Я сказав йому про це й тут-таки похвалився, що мене в його країні також друкують,— кілька років тому надрукували повістинку. Несподівано опинившись між двох таких китів, мусив же я бодай якось сам себе захистити.

Четвертий спершу стояв біля нашого столика й несміливо розглядав переповнений зал. Цей явно не належав до китів і відразу здобув мої симпатії. Я кивнув йому на вільний стілець — мати союзника ніколи не завадить. Він представляв, як тепер кажуть, «третій світ». Отже, наше товариство вкомплектувалось і політично. Цей факт викликав пожвавлення за столом, бо на наших конгресах ідеться не про саму лише наукову фантастику, а й про безліч екологічних та політичних проблем, які постали перед людством, і про роль письменника-фантasta в боротьбі за життя.

Наші нові сусіди ще не бували на таких конгресах, тому ми, природно, насамперед заговорили про конгрес. Говорили, власне, тільки ми з американцем, на всі заставки лаючи доповідачів та промовців з деяких країн, а японець та представник «третього світу» тільки слухали та збентежено перезирались.

А то ж не новина; трибуною подібних конгресів часом користуються відверті нездари — щоб прокрикати свої гасла й утвердити самих себе. Тому чимало доповідей і промов не мають абсолютно ніякої пізнавальної цінності. Те саме, до речі, можна сказати й про всі наші бурі в склянці води — нескінчені баталії між окремими течіями наукової фантастики, які мають однакові сін'які права на життя. Безглузді також дискусії про час виникнення цієї галузі красного письменства: зародилася вона під час промислової революції чи таки в сиву давнину, скажімо, ще за Лукіана? Ці дискусії щось дають хіба тим, хто цікавиться теорією мистецтва. Якщо література є одним з видів мистецтв, то наукова фантастика теж не потребує схоластичних обмежень, всіляких отих «від» і «до». Адже на запитання, що таке мистецтво, завжди відповідав той або той твір, а не спілки та конгреси.

— Але коли б не цей конгрес, ми з вами навряд чи познайомилися б,— обдарував усіх нас щедрим усміхом колега з японських островів, і ми з готовністю погодились, бо це справді дає змогу налагодити зв'язки з колегами й навіть видавцями: видавці теж товклися серед нас, шукаючи поживи для ненажерливих утроб своїх науково-фантастичних серій.

Таку одностайність слід було відзначити ще бодай склянкою віскі, але мене раптом охопив жах: якщо справи й далі розвиватимуться такими самими темпами, то завтра я не матиму в кишені й мідяка, щоб посидіти в цьому барі. Японець замовив коньяк, а я собі подумав, що ми, болгари, ніколи не їдемо за кордон з порожніми руками; в моїй валізі лежала не одна пляшечка коньяку.

Незважаючи на свою активність, а може, саме завдяки їй, американець досить швидко складав зброю перед активністю інших. Цього разу найактивнішим виявився я. Та й у переповненому залі стало нічим дихати, до столиків приставляли додаткові стільці, на яких однаково не могли всістися всі охочі, бо до бару припхався майже ввесь наш конгрес, а делегати конгресів завжди здіймають найбільше галасу, цим відрізняючись од решти людей. Певно, конгреси на те й скликаються, щоб погаласувати навколо тих або тих проблем.

Японець із вартою схвалення люб'язною наполегливістю оплатив загальний рахунок, американець також зробив жест — приніс пляшку віскі, а ми з представником «третього світу» збентежено дякували йому обом.

Вибачливо посміхаючись, японець у ліфті нахилився до візитки на вилозі моого піджака, щоб довідатися бодай тепер ім'я людини, якій довірив своє життя. І коли я вже в номері виставив з холодильника коньяк,

сливовицю та ганусівку, а потім із селюцькою безпосередністю нарізав складаним ножиком у блюдце залишки ще домашньої ковбаси, він, широко усміхаючись,— певно, зрадів, що нарешті запам'ятив моє прізвище,— сказав:

— Ви дуже люб'язний, пане Дайлоу.

Я терпляче пояснив йому, як вимовляється мое прізвище, й американець зареготав, бо на минулому конгресі він робив ту саму помилку.

Хтозна-чому, але така інтермедія знову навернула нас до розмови про науксу фантастику, до того ж у цілком серйозному ключі, а не в ресторанно-конгресовому стилі. Японець підтримав нашу спільну з американцем думку про те, що роль сатири в науковій фантастиці дедалі зростає, хоча японські письменники й не дуже знаються на ній, а полюбляють лише так званий чорний гумор. Можливо, мовляв, завдяки особливим національним та соціальним умовам наукова фантастика набула в Японії таких похмурих барв, тяжіючи до містички й сюрреалізму.

І все-таки він дуже тактовно натякнув, що ми з американцем надто гаряче обстоюємо свої позиції. Господар мусив членою кланятися гостям. Я глибокодумно виголосив, що в наукової фантастики може бути лише дві лінії: серйозна і розважальна, а спалахи можливі тільки в тих місцях, де ці дві лінії торкаються одна одної. Я навіть спромігся на заключний афоризм, який мав поставити мене на один рівень з колегами: сама по собі природа незвичайного така, що воно або смішить, або лякає; якоїсь третьої лінії нема, інакше незвичайне нас просто не цікавило б.

Як і належить новачкам, представник «третього світу» не втручався в розмову професіоналів, а тепер несподівано кивнув на кружальця ковбаси в блюдечку й сказав:

— Містере Дилов, а як витлумачити наші погляди на цю ось незнайому й незвичайну річ? Досі до неї так ніхто й не торкнувся.

Він узяв кружальце й розглянув його зблизька, навіть обережно понюхав, але так і не скушував. А я в полемічному запалі забув про свої обов'язки гостинного господаря. Незвичний вигляд і міцний дух ковбаси бентежили гостей. Відкорковуючи сливовицю та ганусівку, я розхвалював ковбасу, як найвищий злет болгарської кулінарії. Мої гості взяли по шматочку цього злету в рот, і в кімнаті запала мертві тиша, кожен зосереджено жував, та тільки в очах симпатичного мені «третього світу» промайнула втіха. Ковбаса видалася йому надзвичайно смачною, а ганусівка нагадала якийсь їхній національний напій. Японець також змусив себе люб'язно посміхнутись, але сказав, що, як на японський смак, болгарська ковбаса надто піканна, зате арахіс надзвичайно смачний, а вже про конъяк нема чого й казати: пречудова річ. Тим часом американець порадив притримати мої напої для менш талановитих делегатів і пити саме віскі.

За примхою асоціацій розмова від ковбаси та ганусівки перескочила до проблеми національного в літературі. В сюжетах та засобах вираження наукова фантастика не має якихось національних барв, і все-таки національний письменник свідомо чи мимоволі внесе в твір щось від свого народу. Але в чому воно полягає й що воно таке? Ми гарячкували, бо проблема стосувалася кожного з нас, тут не було байдужих, як і, скажімо, у виборі питва, бо таки ж питво спонукало нас до розмови. Але американець несподівано ляслув долонею по столі:

— Послухайте-но, фантасти! Нашо ото плескати язиком, краще давайте щось напишемо. Наприклад, оповідання на спільній сюжет. Отоді вже точно побачимо, що воно таке.

Ми були напідпитку, тож ідея заполонила нас буквально в одну мить. Ми заходилися виробляти умови змагання. Насамперед з'ясувалася дуже важлива деталь: за чотири перевантажені засіданнями дні ми навряд чи спроможемось на путнє оповідання. Тоді я запропонував — хай кожен дасть усну версію на спільну тему, а ми щовечора сходитимемось на годинку в моєму номері, щоб за встановленою жеребкуванням чергою переповісти свій сюжет. Але який факт обрати? Ми, крім пред-

ставника, «третього світу», вже всього надивилися на віку, тож вдалися до методу виключення і узялися вибирати найоптимальніший варіант, у міру можливості уникаючи банальностей. Я запропонував ще одне: виключити космос та інопланетні цивілізації, сюжет має зародитися й розвинутись на Землі. Але разом з тим він має забезпечити кожному однакові можливості для фантазування. Поки ми втрьох сушили голову над проблемою проблем, японець запропонував Острів Пасхи з його загадковими скульптурами. Заперечень не було. Японець склав перелік обов'язкових деталей, бо знов острів краще за будь-кого з нас: літав туди лайнери американського туристичного агентства. Ми ж знали про Острів Пасхи тільки з газет і книжок — переважно з книжки Тура Хейєрдала «Кон-Тікі», в якій автор писав, що колись туди прибули на плотах білі люди з якоюсь високорозвиненої південноамериканської країни. Тубільці мали їх за богів, на честь яких згодом виготовили низку кам'яних зображень. Ці статуй на острові та в далекому Перу називали «довговухими людьми».

Острів Пасхи відкрили голландці великомінного дня 1722 року, зі старанністю гіда розповідав нам наш японський друг. Поверхня острова вкрита лавою нині згаслого вулкана Рано-Рараку, а на тій лаві й досі майже нічого не росте. Мертвий кратер нагадує майстерню, яку скульптор покинув несподівано й з невідомих нам причин, у кратері де-не-де лежать готові чи напівготові голови, їх там близько шестисот, а добрих дві сотні скульптур, вишикувавшись уздовж берега, тоскно вдивляються в океан. Про їхнє походження місцеві жителі нічого певного не можуть сказати, прадіди сучасних острів'ян теж не могли бачити білих людей, та й до найближчого суходолу звідти чотири тисячі кілометрів, навіть по прямій. Ті кам'яні люди не схожі на представників жодної відомої раси: це вузькоголові велети з прямыми гострими носами й щілиною губів, очі їхні сидять глибоко під низькими навислими лобами, а довгі химерні вуха провисають на півголови. Ніхто не знає, для чого ці скульптури створено. Якщо це зображення богів, то навіщо їх аж стільки, коли на цьому півпустельному острові ніколи не жило багато людей? Тим часом на виготовлення такої кількості статуй пішло не одне сторіччя, якщо їх справді вирубували з допомогою кам'яних зубил, знайдених Туром Хейєрдалом у кратері. Японець теж бачив ті зубила й сказав нам, що таким інструментом неможливо вирубати з твердої вулканічної породи десятиметрову скульптуру, а тим більше відділити брилу від скельного моноліту. І як їх транспортували з кратера до берега, адже на острові майже нема дерев, щоб зробити потрібні пристосування. І з допомогою чого ставили їх? Перекази тубільців не тільки суперечливі, а й сфальсифіковані протягом останніх десятиріч, звичайно ж, на додому туристам і вченим. І все-таки в міфології чітко простежується ім'я одного божества: його звали Макемаке («Той, що живе в повітрі»)...

Я пропонував не чіпати гіпотез і не називати ніяких імен, бо це сковуватиме нашу фантазію. Представник «третього світу» згідливо кивав, мовляв, гіпотези вчених нічим не відрізняються від фантастики, але цих мужів не перестають шанувати навіть тоді, коли їхні гіпотези спростовують, тим часом як нас ніхто не сприймає всерйоз. Американець назвав фантастикою всю історичну науку; лише застеріг, що ця фантастика погано вигадана. Сказав американець ще одне: справжній письменник-фантаст не повинен зважати на останні досягнення науки, а дивитися лише в корінь її проблем, бо поки напише роман чи повість, ті досягнення можуть виявитися бульбашками на воді. Взагалі людське пізнання — поняття відносне...

Це могло стати темою для нових нескінченних балачок, але практичний японець наполіг припинити дискусію й погодитися з трьома обов'язковими елементами: з іменем божества, з довгими вухами представників невідомої нам раси, а також з тим, що роботу в кратері перебила якась раптова подія. Щодо всього іншого, кожен може почуватися вільно й використовувати відомі факти на власний розсуд і смак.

— Е, містер Джепен! — запротестував популярний американський письменник.— Якщо ви так добре знаєте острів та острів'ян, то напевно ж маєте вже готове оповідання. Негайно перекажіть його нам!

Американцеві за жеребком випало розповідати першим, через те він і повстав, але японець запевнив, що не писав і ні збирається писати про острів'ян, а ми з представником «третього світу» рішуче запротестували проти ламання порядку (найбільше протестував я, бо мені випала остання черга). Американець розсердився й заявив, що в такому разі він іде додому, бо якщо й далі наливатиметься спиртним, то неодмінно висуне гіпотезу, за якою на острові зображені не людей, а пляшки з-під віскі.

2.

У визначений час наступного вечора американець іще з порога закричав, неначе продовжував учорашню п'яну суперечку:

— Я нічого не встиг! Хай буде проклята моя популярність, мене сьогодні цілий день переслідували кореспонденти та видавці. Від нескінченних інтерв'ю у мене дере в горлянці, мозок випарувався й геть усох, а про чуття гумору годі вже й казати.

Він важко опустився на моє ліжко, а потім ще й ноги поклав. Добре, хоч не в черевиках. Ось що таке популярний письменник-фантаст.

— А ми почекаємо в шанобливому мовчанні,— сказав я й дістав з холодильника коньяк.— Письменникові вашого рангу п'ятнадцять хвилин, гадаю, цілком досить.

— Тоді ми віддамо ці п'ятнадцять хвилин вам,— буркнув американець.

Я відповів, що європейці шанують американців за прямоту в суперечках, але потім роздумав і додав: якщо ми хочемо перевірити, чи буде в творі фантаста національний дух, то чим швидше буде вигадано історію, тим більше доказів принесе вона.

— Тож не зволікайте, бо нам ніколи,— безцеремонно сказав я.— Нам ще треба встигнути на прийом до мера.

Мої колеги наче понабирали в рот води, воні вже ладні були посту питись, але я й далі наполягав: мені було навіть приємно познущатися з цього класика. Та й оту безцеремонність між нами запровадив не я. До того ж у мені прорізалася якась несподівана й для самого себе національна особливість: взагалі щирий і навіть несміливий у поводженні з людьми, в таких вояжах я стаю мало не нахабним. Мабуть, через те, що на чужині в тобі до болю загострюється почуття національної гідності.

Заокеанська знаменитість важко зітхнула й перехилила чарку з коньяком, яку я вклав, був їй у руку, а потім утіпилася в дно, як ото втуплюються в денце чашки, коли там, окрім осадку, більше нічого нема.

— Ну, добре, послухаймо, що з того вийде,— сказав американський фантаст, неначе розповідати мав хтось інший.— Нехай буде так... Як людина трохи самозакохана, я поки що бачу тільки себе. Звичайно, я юний, гарний і нерозбещений, бо свідомо відгородився від пороків нашої доби, склавши голову в минулому нещасної планети. Й не через те, ніби сам себе переконав, що її минуле чистіше від съюгодення або мудріше за нього: просто я втік туди, щоб не втікати в пляшку чи наркотичну нірвану, як багато хто...— Він важко зітхнув у келих, і скляні вінця вкрив туман.— Через те мене й не тягне до дискотек та молодіжних притонів... Натомість піддаю собі на плечі важкий рюкзак з наметом і спальним мішком... Людей на острові лишилося небагато, сотня чоловік, туризм дає їм непоганий заробіток. За розпорядженням ЮНЕСКО вони тепер живуть не біля кам'яних богів, а далеченько від берега океану. Вилежують на сонці й плетуть туристам казна-що. Їхні балачки нічогісінько не варті, а знайдені на острові пластини з ієрогліфами й досі ніхто по-справжньому не прочитав...

— То й ви знаєте про існування тих пластин?! — здивувався японець.

— Яких пластин? — непорозуміло перепитав американський письменник, наче щойно прокинувся після важкого сну.

— Я вчора забув про них згадати... На Острів Пасхи справді знайдено зразки якогось письма, схожого на китайські ієрогліфи. Помережану цим письмом дощечку кожен тубілець носив на шиї як талісман, навіть не підозрюючи, що то давні тексти. Досі ще жоден учений не розшифрував їх до кінця.

— Коли вже знайшли ці пластини,— буркнув американський фантаст,— то ще краще. Хоча що з ними робити — не доберу... — Він довго не озивався, й це переконало нас трьох, що ми присутні при живому народженні оповідання.— З мене не бозна-який фахівець, навіть просто ніякий. Ну так, авжеж, я дещо прочитав про острів та його кам'яних велетів, і все-таки більше покладаюся на власне натхнення й найбільше вірю власним очам. А мої літературні заняття, як я вже казав,— то чистісіньке аматорство, хобі, щаслива можливість утекти від родинного вогнища й рідних стін, де тільки й балачок про гроші й труднощі, бо мій батько дрібний комерсант, а під час цієї кризи...

Я підохотливо кивав і кивав, знаючи з його оповідань і роману, що то не брехня й не пустопорожні слова, бо це справді чесний літератор, і я ще з більшою охотою кивав йому; завжди приємно почути підтвердження власній думці. Однак американець навіть не бачив мене. Його цілком заполонила туга за кришталево-чистою молодістю, бо коли ти здобув славу й капітал, як воно й було насправді, то самозакоханість належить до найбезневинніших у цьому стані хвороб, котрі можуть тебе обсісти.

Американець говорив:

— I до розбещених тубільців мене теж не тягне. Піднімаюсь у кратер і ставлю там свій намет. Харчуясь консервами, варю юшку на газовій плитці й утікаю геть, забачивши туристів. Лягаю десь між камінням і просто собі сплю, зате серед ночі, коли все затихає й чути лише плюсікіт хвиль, беру ліхтар і йду до кам'яних велетів, роздивляюся їх з усіх боків, вимірюю й розмовляю з ними. Де ви, кажу, взялися, любі мої? Невже нічогісінько не розповісте мені про себе? Ну розкажіть! Я й словом не прохоплюсь про вашу таємницю, коли не вірите — присягну! Бо тим цікавим, що прилітають ото сюди ловити гав, таємниця ваша зовсім непотрібна, вони лише фотографуються на вашому тлі, щоб у дома було чим похвалитись. Якби вони зуміли розгадати вашу таїну, туристське агентство збанкрутвало б або знайшло собі якусь іншу. Ну ж бо, панове божки, розтуліть свої стиснуті губи. Хто ви є? I чому ваші носи такі довгі? А вуха чому такі? — запитую я так само, як колись Червона Шапочка переодягненого вовка, запитую і з солодким щемом чекаю, коли розверзеться страшна таємниця й поглине мене...»

Ми з японцем перезирнулись, одностайно оцінивши метафору «солодкий щем», бо до великої таємниці людина завжди приходить незахищеною.

— ...Ну що, панове, мовчите? — звернувся до уявних статуй американець.— Чи не хочете переконати мене, ніби повірили вигадкам наших археологів? А може, й ви, як оті нікчемні людці, змирилися з усім? Гей, ти, здоровило, ну й вимахав... I ти теж повірив, що тебе вирубано цим долотом? — питаю я й показую йому загострений камінь, якого знайшов у кратері серед скель.— Я десять днів довбав оцим долотом скелю, довбав до запаморочення в голові, а не спромігся видовбати й десятисантиметрової віймки. Та коли б я навіть припустив на мить, що комусь після багаторічної каторжної праці пощастило витесати ваші симпатичні пики, то вирізати із суцільної скелі десяти-двадцятиметрову брилу ніхто не зміг би тим кам'яним долотом. А тутешні тубільці мали споконвіку лише кам'яне знаряддя. В кратері й досі видно ті місця, звідки для вас видобували блоки... Дилов, налий ще коньяку!... — Віз американця знову почав рипіти.

Він трохи ковтнув, тоді подумав, що незручно тримати чарку на животі, допив кон'як і засміявся:

— Що робить белетрист, коли не має чого сказати? Дуже просто — змальовує пейзаж. Тож слухайте уважно, я вам зараз розповім, як надімною сяють тихоокеанські зорі, як у нічній задусі з мене струмками, збігає піт, як мучить мене ота кам'яна таємниця... Але ви самі професіонали й можете уявити собі тамтешню природу не гірше, ніж я. Хочу тільки відзначити, що не відчуваю ніяких страждань. Мені дуже подобається блукати теплої ночі серед отих кам'яних велетів, лежати горілиць і дивитися на зірки, слухати океан і наділяти моїх улюблениців вигаданими мною долями. Я аж ніяк не кваплюся розгадувати їхню тайну, бо якби вона раптом мені розкрилася... Що б я тоді робив? Погодьтеся, друзі мої, що ми, люди, лише вдаємо, ніби дошукуємося істинної правди чи об'єктивної істини, як кажуть учені мужі. Істина, в яку ти не вклав бодай дещицю свого ества, хоча б краплю уяви, дратує тебе Механізмом живої матерії Всесвіту в тій або тій формі керує принцип жадання. Ми знаємо, що дали нам наука й технічний прогрес. І все-таки найбільші істини людина здобула не в науках і техніці, а в мистецтві! Ось чому я дедалі частіше лягаю на спальний мішок і з величезним задоволенням розкриваю старим зіркам свої молоді істини про них, а вони весело мені підморгують: так-так, хлопче, молодець, давай далі, ми слухаємо тебе...

Американець трохи помовчав.

— Якось уночі, лежачи біля намету в кратері Рано-Рараку, я сонно кліпаючи на зорі, я побачив короткий сліпучий зблиск, а потім у неймовірній темряві пролунали дивні звуки. Ночами до кратера ніхто не заглядав, туристи того самого дня відлітали на пляжі інших островів Океанії, бо на Остріві Пасхи немає готелів і турбаз. Худоба тубільців сюди теж не заходить, бо в крагері нічого не росте. Я не злякався, та щось примусило мене сковатися за недотесаним божком, який довжелезним носом нюхав нічні випари. То могли бути крадії, вони вишукують у кратері кам'яні долота, які теж різко підскочили в ціні: ЮНЕСКО ледве врятувало зо два десятки для музеїв. Я вистромив голову з-за кам'яного божка, гарячково думаючи, як би прогнати цих людей...

Колега з «третього світу» захвилювався, американець помітив це і спитав:

— Злякалися? Страшного не ждіть. Я в такому стані неспроможний вигадати нічого путнього. То були просто пілоти неземного космічного корабля, вони приземлилися по той бік кратера, бо з цього боку був аеропорт.

— Агов, Америко! — не втримався я. — Невже не можна було вигадати щось не таке бородате? В мене самого про ті літаючі блюдця добрий десяток новел.

Мій приклад надихнув японця:

— Ми про космос не домовлялися!

— Планета Земля теж належить до космосу! — вишкіривсь американець до нас обох. — А я є членом державної комісії в справах нерозпізнаних літаючих об'єктів, бачив їх на сотнях знімків та кінокадрів і стежив за ними з допомогою радіотелескопних антен. Коли людина в щось вірить, то це вже для неї не фантастика, а правдивий факт.

Ми порозумілися. Попросивши ковток кон'яку, як компенсацію за наші зловорожі дії, американець сказав:

— Астронавти були височені. На думку досвідчених людей, інопланетяни є різні: дуже великі й надзвичайно дрібні. Ці були щонайменше по три метри заввишки. Але я тоді був ще зовсім молодий і не належав до комісії НЛО, а, як тверезе дитя Нового світу, взяв їх за крадіїв, які вбралися казна в що й поспиналися на ходулі, щоб налякати місцевих сторожів. Вони справді ходили як на протезах, і це спонукало й мене зобразити з себе мару. Підчепивши спальний мішок ро-

гами альпіністського льодоруба, я почав ляскати їм по шиї кам'яного божка, пластмасовий чохол сичав і лунко потріскував, а я зловісно гарчав і раз-по-раз моторощно вив. наслідуючи койота чи гіену. Велетні обернулися в мій бік. І хоч вони більше нічогісінько не зробили, але я як стояв, так і закляк, гримаючи в простягнутих руках спальний мішок на альпіністському льодорубі. Я стояв, мов один з отих кам'яних ідолів...

Я між іншим зазначав, що американець переказує слова очевидців, які нібто зустрічалися з пілотами НЛО. Сюжет з паралічем теж був мені знайомий, але я мовчав про це, й досі сподіваючись почути щось цікавіше.

— А я все бачив і все чув,— докинув оповідач; вирішивши не ускладнювати свій параліч.— Мозкові струми чічого не гальмувало, хіба що жах. Велети підійшли близче. За скафандрами я не бачив їхніх облич, але фігури здавалися цілком людськими. Якийсь механічний голос мене запитав: «Що тобі від нас треба?» Коли б я навіть знов, що мені від них треба, то однаково б не відповів,— мені справді заціпило. Я й далі стояв у тій самій безглуздій позі з мішком у руках, схожий, мабуть, на баштанне опудало. Зрештою вони таки зрозуміли мій стан, бо коли запитали про те саме вдруге, мої досі закляклі руки раптом знову зробились рухомими й опустилися вниз, а спальний мішок залопотів целофаном об довге кам'яне вухо статуй.

— Ніч-чого...— нарешті пробелькотів я.

— Навіщо ж ти нас кликає? — Певно, так вони витлумачили, оте вимахування мішком або ж мое звіряче завивання. Тепер я відчув, що вони не мають наміру мене кривдити, й довірливо пробелькотів:

— Нічого мені від вас не треба. Просто напав був страх, коли ви мене паралізували. Ото й усе.

Вони чисто по-людському вибачилися, мовляв, звичайний рефлекс, бо з несподіванки взяли мене за звіра, але нічого страшного нема: той параліч не завдасть моєму здоров'ю ніякої шкоди.

Я квапливо спітав, ще до пуття не обдумавши свого запитання:

— Поясніть мені...

Але вони перебили:

— Нам не дозволено заходити в контакт з людьми, та оскільки почуваємо себе винними перед тобою, то на одне твоє запитання відповімо. Якщо, звичайно, воно не суперечить нашому космічному статутові: заборонено говорити, хто ми й звідки ми. Навіть якби ми тобі про це сказали, то потім однаково вигерли б з твоєї пам'яті ці свої слова. Отже, одне-єдине запитання.

Американець пошкріб потилицю й надовго замовк, тобто герой його новели вагався, що саме запитати в інопланетян. Ситуація як на нас, професіоналів, була досить-таки проста, однак ми широ хвилювались.

— Ну, що ж... Яке тут може бути одне-єдине запитання? Я запитав: «Звідки з'явилися тут оці кам'яні фігури? Якщо ви літаєте сюди, то мусите знати таємницю острова...»

Велети не зразу відповіли мені. мабуть, радилися між собою, хоча я не помітив жодного руху й нічого не почув. Потім озвався той самий механічний голос:

— Гаражд. Ми вперше на цьому осгріві й прилетіли з простої цікавості, але його давню історію ми тобі розповімо, якщо даси слово не використовувати її ні для яких цілей: ні для наживи, ні з наукових міркувань. Інакше ми прости зітремо розповідь з твоєї пам'яті.

Я без вагання пообіцяв і запевнив їх, що цікавість моя сутє приватна, звичайнісінське хобі, не більше, навіть поклявся живим велетам, як перед тим клявся кам'яним. Але хто був стой Макемаке?

Голос відповів:

— Наш співвітчизник. Він очолював щось на зразок ~~вашіх~~ торговельних фірм. Але тутешні люди розтлумачили його ім'я ~~по-своєму~~ й назвали Тим, що живе в повітрі, бо вперше побачили літальний ~~запарат~~ апарат.

— Є що зробив той ваш Макемаке? — розхвилювався я, бо мені здавалося, що велетам ось-ось урветься терпець.

І я не дуже помилувся, бо голос роздратовано відповів (я кажу «голос»; бо так досі й не знав, хто з трьох зі мною говорить).

— Немає потреби перепитувати по кілька разів. Краще слухай... Це сталося давно, на дуже ранній стадії вашої й нашої цивілізації. Макемаке одним з перших долетів до вашої Землі, Земля раптом стала в нас модою, як висловлюєтесь ви. Макемаке мав гнучкий злочинний розум. Він заснував трест, який доставляв із Землі різні химерні речі, а також примітивні вироби первісних племен. Аби бодай зовні не порушити закону про невтручання в чужі цивілізації, Макемаке базувався на цьому самотньому острівці, далеко від континентів, а населення острова перетворив на рабів. Привізши з собою всю потрібну техніку, він випилював з вулканічного туфу величезні блоки й надавав їм приблизної форми людських облич, а потім наказував тубільцям тесати заготовки скульптур кам'яним знаряддям, щоб не видно було й сліду машин.: Того була справжніська фальсифікація примітивного мистецтва первісних народів, злочин проти своїх же однопланетян, бо в наших пращурів складалось про мешканців Землі зовсім хибне уявлення. Але пращури були досить-таки дурні, їм страшенно подобалися кам'яні люди, такі схожі на них, і ними можна було прикрашати свої садиби. Ціни на земну скульптуру так зросли, що фірма Макемаке швидко розквітла. З допомогою вантажних космопланів було перевезено звідси сотні таких скульптур. І хоча ми вже давно знаємо їхнє походження, частина тих підробок збереглася до наших днів...

— Але для чого... — хотів був запитати я, та вчасно скаменувся. Проте голос підохотов мене:

— Що ти хотів запитати?

— Для чого він тулив їм такі вуха й гакі носи? Невже не вмів зобразити цих людей точніше? — А подумки я питав: невже він був отаким нездарою?

— Макемаке був шахрай. Він усілякими нечесними засобами нагнітав інтерес до своїх витворів, і наші багаті високочні ловилися на його гачок. Адже в нас органи нюху та слуху містяться всередині організму.

Цього разу я вирішив діяти хитріше і вже не запитував, а ніби констатував, щоб у такий спосіб здобути додаткові відомості:

— Якщо подивитись на безліч оцих незакінчених скульптур, то складається враження, що робота над ними припинилася раптово. До того ж звідси не вивезено сотні вже готових статуй.

Котрийсь із астронавтів сказав роздратовано:

— Кинь своє наївне хитрування й помовч... Саме тоді в нас відбулася революція, яка ліквідувала приватну власність і заборонила привозити будь-що з інших планет, хіба те, що мало велику наукову цінність. Було прийнято ще один суворий закон, він забороняв будь-яке втручання в розвиток інших цивілізацій, щоб не нашкодити їм. Кожного, хто безчинствував на інших планетах, було жорстоко покарано, як під час революції усіх епох. Не минула кара й того вашого Макемаке... — Хоч механічний голос лишався незмінно нудним, але в отому «вашому Макемаке» мені вчувся глузливий смішок.— Усе, кінець контактів!

Я пробелькотів:

— Дякую, дякую... — Я почував себе побитим, знищеним, і не гак через те, що мені не дозволили більше ні про що розпитувати, хоча кортіло розпитати про тисячі речей. Мене шокував грубий примітивізм усієї історії: Хіба ж не так, шановні колеги? Адже моя романтична уява створила про тих кам'яних людей стільки легенд, красивих і незвичайних, а тут такий волохатий примітив...

— У Болгарії є приказка,— засміявся я. — Наше каміння на нашу ж голову.

Американець аж наче зрадів:

— Чудово!.. Але, мабуть він не все ще сказав, а може, був невдоволений кінцівкою новели, бо, відчужено заплюшивши очі, знову заговорив.— Мое романтичне юне єство протестувало проти такої банальності,— мовив він,— і я майже заплакав: «Чи не можна спитати бодай ще про одну річ?..» — Мені хотілося почути щось не по-земному гарне й піднесене.— «Про яку річ?» — озвався голос, і мені раптом здалось, що велети зглянуться й порозмовляють зі мною ще трохи. Я не зінав, про що найперше їх запитати, й вимовив лише: «Чому ви...» В цю мить один з велетів підняв руку, й той самий безбарвний і тепер безжалісний голос провістив: «Годі, в тебе надто спекулятивний склад розуму!» Наступної миті я знову наче закляк: тепер змертвіли й мої органи відчуття та мозок, бо я вже нічого не бачив і нічого не сприймав. Цілий Всесвіт несподівано зник для мене, або ж я для нього.

Вже й не скажу, скільки все це тривало: години чи лише мить. Здається, до тями мене привів досвітній холод, який на цьому тропічному острові пронизує тебе до кісток. Я усвідомив, що тремчу, й змусив себе прокинутись. Потім довго вдивлявся в ледь посвітлілих кам'яних богів, намагаючись уторопати, чому я тут, а не в своєму спальному мішку або в наметі. Намета зовсім не було, а мішок лежав поверх недошліфованого довговухого обличчя. Я мав лише якесь невиразне відчуття, ніби зі мною сталося щось жахливе. Вкрившись мішком, почав чекати сходу сонця, яке мало зігріти мене й розтопити крижану шкаралупу на моєму мозкові. Небокрай на сході ще дужче зблід, і тепер я був уже майже певен, що, наяву чи вві сні, торкнувся великої таємниці й жаданої істини. І ще мав таке відчуття, ніби вуста кам'яних велетів нарешті заговорили, але я все це проспав або злочинно забув. З очей моїх покотилися слізози безсилості й розпачу, бо я нарешті збагнув усю неприпустимість нерозумної гри з великим мовчанням каменю.

Я плакав і тремтів, аж поки зійшло сонце, яке висушило розпач у моїй душі, залишивши тільки тугу. Власне, нічого страшного не було, просто сьогодні вночі моя молодість назавжди розпрощалася зі мною. Складавши намет і позбиравши речі в рюкзак, рішуче підшморгуючи, я подався в аеропорт чекати першого-ліпшого літака, який мав повернути мене до балакучих жителів планети, котрі вже розучились плакати перед загадками життя. Змучений і неуважний, я пішов у протилежний від аеропорту бік. Мене вразило те, що я побачив на схилі кратера. Вчора тут цього не було. Коло підошви гори чорніла велика обсмалена латка ґрунту, по краях продавлена чимось неймовірно важким, а далі за чорним колом ґрунт був обляпаний дивною зеленаво-синьою речовою. Я нахилився й розтер її в пучках. Драглиста речовина нагадувала холодець і тяглася між пальцями клейкими нитками. Спантельично кліпаючи й розглядаючись навколо, я раптом пригадав учорашнє літаюче блюдце і велетів-астронавтів. Вони стояли переді мною як живі, хоч підійди та помацай кожного пальцями, я навіть пригадав, що ми розмовляли, але змісту розмови пригадати так і не зміг. Незважаючи на мої клятви, що нікому нічого не розповім, вони таки стерли розмову з моєї пам'яті.

Я впав долілиць і від злості трохи не завиб. Чому вони мені не повірили?.. Але сліз в очах уже не було, очі не втратили властивості дивитись та бачити. Я спостеріг, що ті зеленаво-сині драглі швидко випаровуються, неначе сонячне проміння злизує їх зі скель, і заходився гарячково згрібати речовину пригорщами. Спочатку набрав повен казанок, у якому досі варив юшку, потім дістав термос та кілька целофанових торбин, гарячково міркуючи, як зберегти цю дивну речовину. Мені доводилося читати, ніби хтось десь бачив речовину, що лишалась після літаючого блюдця, але її так і не пощастило зберегти: випарува-

лася. Хтось навіть придумав назуви тій речовині — «янгольське волосся»...

Американець нараз підхопився з ліжка й став, справжній велетень проти дрібненького японця, який до того ж сидів на стільці.

— Історія з хепі-ендом,— сказав земний велетень і хріпко зареготав.— Я повернувся додому й розповів усе перед об'єктивами всіх телеканалів і на сторінках найбільших журналів та газет, потім видав книжку, продаючи тим часом грамами «янгольське волосся» науковим установам та вченим мужам. Я став багатою й популярною людиною!

Японець зааплодував, ляскаючи матовими долоньками десь на рівні черева американця, й з пунктуальністю рефері оголосив:

— Усіх правил дотримано й усі три обов'язкові елементи відображені.

- А четвертий хіба ні?
- Який четвертий?
- Національний колорит.
- Само собою! — підтвердив японець.

Ми з американцем були найближчі знайомі, тож я сказав:

— Чудово! За винятком, хіба, одного: соціалістична революція навряд чи є вашою національною темою.

— Це ви про що? — звів брови американець, немовби ті інопланетяни витравили пам'ять і з його голови.

— Дуже добре,— сказав я,— що ви перенесли її навіть у космос.

Американця широко здивували мої слова.

— Невже я справді сказав «соціалістична»? — засміявся він.— А може, вона була екологічна. Або, скажімо, революція в пізнанні Все-світу чи революція в умах.

— Ваша таки була схожа на соціалістичну,— наполягав я.— Експропріація приватної власності тощо.

— Ну й дивак! — знову зареготав американець.— Ви небезпечний жартівник! Я не говорив ні про яку революцію. Я все забув, я нічого не пам'ятаю, як і мій герой. Усе починається й кінчається невіданням, ми безсилі перед правою таємниць.

Але я був настроєний войовниче, можливо, через те, що й досі не мав своєї версії, а може, заздрив йому, заздрив за легкість, із якою він імпровізував, вибудовуючи композиційно й ідейно майже довершенну новелу.

— Але якщо раптом вирішите надрукувати її, то не ведіть розповіді від першої особи. Бо ваш герой розповідає про те, що витравлено з його пам'яті,— байдужим тоном промовив я.

Американець аж рота розлявив:

— Та ви що! Мені таке й на думку не спало б — чистісінький примітив. Та й у нас подібна писанина не користується попитом.— Він, і досі сміючись, рушив до дверей.— Поспішаймо, бо тутешній мер горить від нетерплячки привітати в себе фантастів з цілого світу!

3.

Наступного вечора наш японський друг прийшов у ще елегантнішому костюмі, зосереджений і аж наче трохи сумний; таким буває дозвідач перед відповідальним виступом. Він не звертав уваги на наші легковажні балачки, ігнорував навіть під'юджування американця. Той же намагався дошкулити йому:

— Я був на першому конгресі фантастів під час всесвітньої виставки в Осаці. Я вам скажу: ваша Японія — то справжня фантастика. І якби ви не вирішили європеїзуватися, ми мали б неземну цивілізацію просто на Землі...

— Годі вам задиратись! — Я змушений був скористатися зі своїх прав.— Слово має наш японський колега.

Японський колега зробив коротенький вступ. Він охоче прийняв

мою пропозицію — не заливати космос до наших земних справ. Заперечував і всілякі гіпотези на зразок Денікенових: нібіто Землю відвідали жителі інших світів, які й прилучили нас до культури.

— Абсолютно, правильно! — зрадів я. — Поки не буде доведено, що хтось колись побував у нас, я вважатиму такі ідеї образою для людства й особисто для себе. Називати Леонардо да Вінчі покинутим на нашій планеті членом екіпажу інопланетного корабля — це самооб'єктивування. Ми просто ще не вивчили як слід поступ людського духу і не знаємо власної історії. Я б сказав, що то самостійний поступ, який відбувається в головах окремих людей за власними законами, а не за законами соціального й технічного прогресу; між ними теж є зв'язок, але не підрядний, а більш складний. Можливо, як у мистецтві. Ось чому великих відкриттів відбуваються часто тоді, коли маси ще неспроможні їх сприймати, бо не потребують їх. Кант створив теорію Сонячної системи в Кенігсбергу, не бувши фахівцем Доповнення Лапласа, який той думав увічнити своє ім'я, вже давно виявилися хибними, хоча в астрономії Лаплас був фахівець. Ейнштейнові також не треба було телескопів для здійснення революції в космогонії. Ось чому так багато знали про Всесвіт стародавні мудреці. В скрижалях нещасного дідуся астрології Гермеса Трісмегіста є всі основні закони розвитку, а більшість проблем сучасної космогонії сформулював ще Зенон. Вони досягли такого рівня знань не через те, що хтось там уклав їм ті знання в голові... Коли казати широко, то я теж не без гріха. В своєму найпершому фантастичному оповіданні я твердив, нібіто Аккад і Шумер приучили до цивілізації прибульці з інших планет...

— Досить! — помстився мені мій американський гість. — Тебе ми послухаємо після завтра.

Я замовк, вибачившись перед японцем, який досі лише членкою кивав, не виказуючи невдоволення моїм полемічним запалом.

— Чудово, що ми з вами дотримуємося одних зasad, — сказав він трохи недбалим тоном, певно, обрав для свого оповідання саме цей ключ. — Через те мої герої не є космічними зайдами, іх породили наше сонце й наші зорі ще в ті прадавні часи, коли на суходолі панували динозаври, а в повітрі — крилаті плавуни. То була доба яскравих кольорів і щедрих розмірів, — неповторний злет в розвитку Землі, після якого почався занепад...

Японець говорив і говорив, одкинувшись на спинку крісла й приплющивши важкі повіки. В цю мить його обличчя було втіленням якісі неземної східної доброти, неначе в моїй кімнаті сидів маленький Будда й мелодійним англійським речитативом співав старовинну пісню про давно відшумілі дивні події.

— Це мало бути саме в ті часи, бо мої герої геж велети й уміють літати. Ні, вони не птахи й не крилаті плавуни, вони — справжні люди, ще невідома нам раса прадавніх людей, які нам здаються незображенними й дивними, але які були чимось цілком нормальним для своєї доби, коли й земне тяжіння, можливо, було зовсім іншим, бо хіба б могли інакше вільно ходити по суцільному драговинні такі важелезні супервелети як зауролоф та диплодок. Власне, мої герої безкрилі, тож якщо наша клітинна пам'ять зберегла спогад саме про них, то мусила наділити їх янгольськими крилами, неспроможна по іншому розтлумачити їхнього вміння підійматися до хмар. Просто мої герої здебільшого живуть у повітрі. Макемаке — брати вітрів, — так називуть їх через мільйони років люди нової генерації.

Вони, звичайно, спускалися й на сушоділ, але по землі ступали великими ногами, дуже невпевнено, незgrabно нахилялися до трави, щоб вирвати якийсь особливо смачний чи лікувальний корінь, бо живилися мої герої переважно плодами височезніх дерев. А відчувши бажання, піднятись у повітря, вони прозігро підіймалися хоч до хмар, бо в них спрацьовували якісь незнайдомі нам сили, здатні переважити тяжіння силу Землі. Їхні десятивиметрові тіла, безшумно ширяли в повітрі,

злітаючи аж до насичених теплими випарами хмар, разом з якими могли облетіти всю планету. Вони не знали смаку крові й навіть серед лютих тиранозаврів не мали ворогів: просто макемаке вміли розмовляти з ними, бо знали мову всіх жителів океанів та боліт, були друзями дельфінів, не сварилися навіть з отими підступними жителями трав — лютими вбивцями скорпіонами. Але вони розмовляли з ними не за допомогою звуків та слів, а сигналами біострумів. Їхні безгубі роти, пристосовані для прийняття їжі, вміли тільки співати тихих сумних пісень, які не несли в собі ніякої інформації, а лише виражали в звуках особисті почуття.

Мозок їхній теж відповідав зростові — це був потужний радіопередавач і приймач. Мали макемаке й величезні вуха, які чули інфразвуки зароджуваних у череві океану бур, схоплювали ще далеку ходу тайфунів і цунамі, гнівливі спазми земних надр, задихану говірку зірок-пульсарів серед неймовірної какофонії галактик. Макемаке справді не мали інших ворогів, крім вулканів та буревіїв, бо не були обдаровані крильми. Не могли рухатися самостійно, лише на крилах вітрів, якщо мусили долати великі відстані. А якщо треба було дістатися кудись не дуже далеко, то вони просто підіймалися до потрібної повітряної течії, нейтралізувавши тяжіння Землі, й вітерець односив їх на потрібне місце. Спали й кохалися вони серед хмар. Але з першими ударами тайфуну, з першими судомами землі, яка тріскалась, щоб позбутися зайвих диких сил, макемаке ховалися в рятівну тепер гравітацію. Вхопившись обіруч за стовбур крислатого зеленого брата, вони намагалися пересидіти лихий час. У печерах вони ховалися рідко, бо вільних печер майже не було, велетенські ведмеди та шаблезубі тигри не полюбляли непрочіханих відвідувачів. А лагідні гіганти не вміли проситись чи нахабно домагатися своїх прав, як інші істоти. Ось чому кожен землетрус, кожне виверження вулкана й тайфун збиралі серед них данину кров'ю. Коли котрогось макемаке заскакував у повітрі ураган, коли котрійсь розгублювався, переляканий підземними поштовхами й гуркотом, і нейтралізував гравітацію, лютий вихор підхоплював його й кидав на визубні страшних скель або заносив у відкритий океан і топив у хвилях. Особливо багато жертв бувало серед дітей. А так не знали вони навіть хвороб, ніхто не відав, скільки років живе на землі, бо вік свій ці люди вимірювали власним зростом та годинником зоряних променів. То був зовсім нечисленний народ, — промови^г японець несподівано дзвінким голосом, наче хотіть чому заперечував або сумнівався в його словах, — що його жінки довго виношували плід і народжували дуже рідко, як і самі^г динозаврів та інших велетенських плазунів, — може, планета несподівано схаменулася, що натворила стільки гіантських істот, а може, стомилася і виснажилася від цього творення...

Японець попросив склянку содової, і я швиденько налив йому. Він випив і, затуливши хусточкою рот, облизав губи, потім оглянув усіх крізь щілинки чорних очей — певно, хотів знати враження від своєї казки. Але на всіх подивився якось мигцем, трохи довше затримав погляд хіба на американцеві. А той і справді єхидним голосом запитав:

— Виходить, оті ваші ссавці так нічого й не вміли робити? Хоча, може, вони були й не ссавці, а розмножувались яйцями, як плазуни. Це теж нічого не змінює. Чому ви їх називаєте людьми? Мавпа стала людиною, скуштувавши крові. Це вже науковий факт. .

Маленький, по-європейському елегантний Будда лагідно посміхнувся на цей кровожерний дарвинізм:

— Тоді й дельфіни, якщо дотримуватись наших критеріїв розумних істот, теж нічого не вміють.

— Дельфіни — то інша річ: вони хоч не вегетаріанці, як оті ваші травоїдні довгані! — відпариував американець, котрій за день з'їдав чимало біфштексів та котлет.

— Ну, добре, — поступивсь оповідач. — Не будемо називати їх людьми, називатимемо їх макемаке — братами вітрів. А може, й просто «ву-

хатими». Вони й справді мало відповідали теперішнім уявленням про людей. Та й навряд чи мали потребу в наших навичках і нашему вмінні, бо, як океан давав дельфінам усе погрібне для життя, так само пишна рослинність суходолу годувала макемаке, їхня шкіра не боялася температурних коливань, та й тоді було набагато тепліше, а за ліжко їм правила пуховики хмар... Вони лягали на хмари горілиць, очима та вухами до небес — насамперед вухами, бо їхні маленькі очиці ховалися під навислими дугами брів, точнісінько як на отих скульптурах з Острова Пасхи. Такими очима можна було побачити хіба що плід серед гілля. Зате їхні вуха «зазирали» в сусідні галактики! Досконаліших радарів немає навіть тепер. Вухо невпинно ловило голоси Всесвіту й передавало ті сигнали мозкові, який перетравлював їх і у вигляді запитань повертає назад. Макемаке запитували галактики, куди вони так швидко біжать. Подумки заглядали в «чорні діри», до яких збігала космічна речовина, й намагалися розгледіти, де вона знову вирине й побіжить у білі світи. Макемаке переживали народження кожної нової зірки, обговорювали з балакучими пульсарами нові космічні плітки... і чекали. Чекали дня, коли нарешті пролунає із Всесвіту голос, подібний до їхніх голосів. Але голосу не було чути...

Японець удруге зволожив губи содовою й облизав їх, забувши затулитись хусточкою, яку м'яв тендітними пальцями лівої руки; мабуть, рука впрівала від напруження.

— Так минали тисячі й мільйони літ, але для короткозорих очей і неквапливих мізків макемаке плин часу здавався надто швидким. З болем і подивом спостерігали вухаті люди, як пересихає драговиння й вмирають старі ліси, велетенські ящери й тиранозаври, бо цим гіантам не вистачало вже їжі на землі, щоб натоптати свої шлунки. Лисіло хутро великих ведмедів, які хиріли від ревматизму у вогкій пітьмі печер. Повітря виповнилося якимись нікчемними істотами, вони були не набагато більшими за комах, а самі живилися комашнею, потроху витіснивши летючих ящерів-pterодактилів з величезним розмахом перетинчастих крил. У травах і хащах з'явилось щось прудке й пискляве, міряди якогось дрібного казна-чого, котре вовтузилося й постійно гризлось межи собою, бентежачи своєю метушнею жителів хмар. Уся Земля відлунювала криками агоній та народжень. Неповороткі велети зникали з лиця Землі, натомість множилася дрібна кровожерна жорстокість. А спантеличені брати вітрів журливо дивилися на все те згори, потім зверталися до зрозумілого колись неба. але відповіді вже нізвідки не було...

Оповідач перебрав хустку в праву руку й почав м'яти між пальцями й терти долоні, як ото гімнаст під турніком (ця асоціація народилася в мене, певно, тому, що гімнастика в Японії — національний спорт).

— Поступово розпач сягнув під хмари. Жінки довговухих чомусь утратили здатність народжувати в хмарах дітей, певно, невагомість паралізовувала їхні утроби. Доводилося шукати ради на Землі, але зросле останнім часом земне тяжіння розчавлювало новонароджених, щойно вони з'являлися на світ. Породіллі теж гинули чимраз частіше, бо, знесилені ненормальними для них пологами на землі, не встигали вчасно піднятися в повітря й помирали, ставши жертвою хижих зграй, які не знали й не хотіли знати мови макемаке.

Що і з якої причини прирекло нас на смерть? — на це запитання вони не знаходили відповіді. Тим часом на світі коїлося таке, від чого довговухі впадали в ще більший розпач: то там, то там жінки почали народжувати якихось нікчем, бридких волохатих тваринок. Новонароджені чимось наче й нагадували батьків, але були разів у десять меншими за тих діток, що з'являлися на світ колись. Ці не вміли підніматися в хмари до родичів, оскільки ж вуха в них теж були потворно малі, то діти не чули розпачливих зойків матері, її сповнених мовчазного плачу пісень. Зате тяжіння Землі їх наче зовсім не пригнічувало. Ніжки в них

були тоненькі й слабкі, але бігали вони напрочуд швидко, вміли навіть з несподіваною прудкістю відскочити вбік, якщо за ними гнався ворог. Рученята цих потворних діток теж були вправні та беручкі, вони швидко хапали цікавих ящірок та необачних жабок, щоб тут-таки запхати в гострозубий рот, непомірно великий проти круглястої голівки.

Невже це ми народжуємо отих дрібних придуркуватих істот, невже то наші нащадки, в розpacії запитували себе брати вітрів, і їхні пісні ставали ще тужніші. Але час, який вони вже вимірювали не ритмом любих серцю пульсарів, а обертанням Землі навколо Сонця та власної осі, щоб якось бодай збегнути невеселі зрушення на планеті, цей непомітний раніше час тепер мигтів надзвичайно швидко, аж поки нарешті одного дня... — Японець знову мовби прокинувся й збентежено мовив: — Я надто захопився, даруйте мені! Намагатимусь коротше... Отож одного дня... — Він глянув на супермодерний годинник і квапливо повів да-лі: — Одного дня на острівці, за тисячі миль від суходолу, сів старий і втомлений брат вітрів, прилетівши сюди на крилах ранкового бризу. Він сидів на схилі вже заснулого вулкана й дивився на океан.

Потім біля нього приземлився ще один такий самий сумовитий велетень, а за ним ще один, і ще, і ще... Вони зліталися з усіх кінців світу, сумно перезирались і запитували себе: невже нас так мало лишилося? Й жодної жінки, самі чоловіки?.. І знову чогось чекали.

Наступного дня прибув ще один, за день — ще троє, потім довго ніхто не прилітав, лише по десятому сході сонця з'явився старезний виснажений макемаке; він був з дуже далеких країв. Їхні мізки на відстані вишивали один одного, уточнювали місце зустрічі й час, але жоден з цих велетів не мав колишньої сили й не зміг прибути вчасно. Їх носили й кидали на всі боки бурі та стрічні вітри, вихори шарпали їх між небом та океаном. Живими лишилось одинадцять душ. Востаннє пославши свій поклик навколо земної кулі, вони відстовбурчили ста-речі вуха руками, і, обертаючись на північ, південь, захід і схід, довго прислухалися.

Ніхто не відгукнувся на їхній поклик, і тоді найперший макемаке сказав: «Оце стільки нас лишилося на всій планеті, брати мої!» Потім піднявся на кілька-десят сажнів у повітря — а був безвітряний сонячний день, — випростався над землею і, не розтуляючи вуст, заспівав смертельно-журливу пісню. Інші також подалися за ним, полягали біля нього в повітрі й прилучилися до співу. Їхня пісня нагадувала глухий не-скінчений зойк, розплачливе виття шаблезубого тигра, в якого несподівано розхитались ікла й почала виласити шерсть на хребті, вістуючи голодну старість. Довговухі співали все, що знали про Всесвіт, а для них майже не існувало таємниць, крім, хіба, однієї: звідки вони взялися й за що приречені на смерть. А сотня тубільців, які досі ховалися по кущах, налякані дивними велетнями, що літають без крил, трохи отямились і повиходили на галавину. Ніхто нічого поганого їм не вчинив.

То це і є ті добрі летючі велети, про яких їм з покоління в покоління торочать шамани та діди? Наче й справді лагідні, але не зашкодить улестити їх. Острів'яни розбіглися й швидко повернулись, принісши велетам у жертву плодів та битої дичини, поклали все це на землю, а самі стали колом, вклонилися і знову поховалися по кущах.

Тоді озвався найперший макемаке: «Братове, даруйте мені. Я думав, тут цих дрібних кровожерних потвор немає, через це вас і скликав сюди. Недобачив старими очима, пролітаючи тут».

«Вони вже розплодилися по всіх усюдах, — відказав першому іншій брат вітрів. — І стає їх дедалі більше, бо живуть гуртом, як дрібна рибка в океані».

«Справді, розповзлися в усі кінці землі», — потвердили інші довговухі, а котрийсь із них проказав: «Ці хоч не зачіпають... Я колись на-трапив був на таких, що кидали в мене своє загострене дрюччя. А тут нам ще і їжі принесли!»

Перший здивив плечима: «Здається, й справді не докучатимуть

нам. Ось навіть відчуваю їхні розмови, одні називають нас братами вітрів, а інші леточими добрими велетами. Ми й справді добрі, братове мої?»

Решта макемаке не відповіли першому навіть подумки. Він удруге запитав, і вони змовчали вдруге, тільки згодом відповіли йому: ми досі про це не думали, ніхто нам такого ще не говорив, ми тільки знаємо, що погано для самих нас, і намагаємося цього не робити, і досі нікого не поділяли на добрих і лихих, хоча вчинки одних бували нам до душі, а вчинки інших не подобались, але ці доводили нам, що інакше не могли чинити, й ми співчували їм за це.

«То невже ж отої дріб'язок розумніший за нас із вами, що так швидко відчув різницю між злом і добром?» — знову запитав перший макемаке. «Ні, ні,— відповіли йому всі десятеро братів, бо мали одинаковий життєвий досвід.— Вони нічим ~~не~~ відрізняються від тварин, хіба ж може бути інакше, хоча зовні вони ~~нібито~~ й схожі на нас».

«Бо вони ж і справді нам трохи родичі,— озвався котрийсь брат вітрів.— Я це чув од свого батька. Але батько май так і не згадав, чому наші жінки раптом почали народжувати таких пуцвірків звіropодібних».

Того ніхто з одинадцяти не знав, хоча всім було образливо й прикро: невже ті карлики — їхні нащадки?

Брати вітрів опустилися й посідали на траві, щоб скуштувати принесеної карликами їжі. Жалісливо поглядаючи на биту дичину, вони лише роздратували собі шлунки, з'ївиши плоди, яких виявилось нікчемно мало: карлики все міряли на свій аршин. Тепер вони повілали зі своїх схованок, швидко пожерли самими ж принесену биту дичину, станцювали священий танок подяки й разбіглися знову шукати коріння та плодів для добрих велетів, які прийняли їхні жертвовні дари.

«Тут надто мало чистих луків і лісу,— зауважив котрийсь брат вітрів.— Якщо ми залишимось на цьому острові, то скоро нічого буде юсти ні тим карликам, ні нам».

Другий брат подумки мовив: «А чи не вбиває нас природа тільки за те, що ми такі велики? Може, вона за це саме повбивала й інших великих істот: адже для них треба було дуже багато їжі. Ще б трохи, й ми винищили б усю рослинність на землі...»

Чи справді вбиває їх природа й за віщо — це тепер найбільше бентежило великих добрих мудреців. Якщо вони правильно розтлумачили задум природи, то чи мають право не підкорятися їй? Більшість макемаке дійшли навіть розpacливої ідеї: викрасти собі жінок — представниць ютієї нової дрібнотілої раси, щоб хоч у такий спосіб продовжити свій рід...

Неначе злякавшись цієї несподіваної й для нього думки, японець замовк. Я підбадьорливо кивнув йому й хотів уже був спітати, чи японські дракони теж мають звичку викрадати людських жінок, але він сам заговорив знову.

— Спроба та нічого не дала,— сказав він з ніяковим усміхом.— Добри велети звикли кохатися серед хмар, тож коли знесилено відкидалися на спину, їхні дрібнесенькі коханочки падали сторч головою вниз. А на землі через гравітацію велети втрачали свою чоловічу силу. Про інші незручності фізіологічного плану я вже не кажу...

— Ця тема заслуговує на окрему новелу,— загуркотів басом наш американський друг.— Але надто вже вона азіатська. От розбещений народ!..

Японця такий жарт зовсім не образив.

— Невважаючи на те, що були такі мудрі й розвинені,— з готовністю закивав він,— брати вітрів не додумалися до штучного запліднення. В їхніх величезних головах взагалі рідко народжувалися практичні думки. Ім було нелегко й тепер зважитися на якесь рішення, бо кожне рішення вимагає відповідних дій.

«Ми спробували,— розповідали вони,— шукати якоїсь духовної спадкоємності. Хотіли передати цим кровожерливим нечупарам свої

знання їй бодай грохи оліоднити їх. Марно. Вони не вміють розмовляти подумки, як оце ми. Їхні примітивні думки ми розуміємо повністю, вони ж не розуміють ні наших, ні навіть своїх».

«Це суща правда,— кинув той брат вітрів, що скликав усіх на цей острів.— Карлики, здається, найбільше покладаються на свій зір, а як вони розвиватимуться, коли найважливішим чинником людської мудрості є слух! Видиме завжди хибне».

Тоді озвався той, що прилетів на острів останнім: найстаріший і найвиснаженіший брат вітрів. «Одним з найголовніших законів розвитку,— сказав він,— є здатність до дедалі швидшого розмножування. Цей закон діє в усіх світах. Ним керуються й оці карлики та інші нові істоти, лише ми давно втратили змогу керуватися ним. Отже, вирок природи остаточний і правильний».

«Що ж нам робити, порадь?» — запитали інші. «Вихід один,— відповів найстаріший, і його підтримав найперший брат вітрів.— Ми заважаємо природі й мусимо прискорити її вирок. Заважаємо, авжеж! Карлики, серед яких я жив певний час, теж збирали для мене плоди та істівне коріння, співали й танцювали на мою честь, але потім заходилися робити щось геть несуєтне: проколювали собі вуха та втикали в них кам'яні важки, щоб вуха витяглися й стали довгими, як оце в нас. А дітям проколювали вуха мало не в колисці, просто знущалися з дітей. Та їхній слух аж ніяк не ставав чутливішим. Про що свідчить усе оте? Що ми підсвідомо вводимо їх в оману. Вони нездатні перейняти нашу мудрість і наші знання, бо все переїнакшують по-своєму. Оскільки ж вони дуже спраглі до діла й беручкі, то роблять багато нісенітниць. А винні знову ж таки ми, бó нedorèчно втручаємося в життя цих небажаних наших нащадків, яким природа, здається, визначила зовсім інший шлях».

«Не може бути іншого шляху,— озвався наймолодший брат вітрів,— окрім шляху пізнання істини. Карлики справді найрозумніші серед усіх нових істот, лише їхній мозок здатен запитувати природу, хоча дуже наївно часом. Й чому це природа вирішила все повторити з самого початку?..»

«Можливо тут, на нашій планеті, вона не все була виважила наперед,— озвався знову найстаріший.— І з самого початку створила найбільших істот, не лишивши їм можливості для подальшого зростання. І наша здатність переборювати тяжіння планети і безтурботне життя — все це було надто невчасним. Нам потрібні були різні труднощі й вороги, щоб з ними боротися. Нашим ворогом стала природа, й вона дужча за нас. Що ж, треба примиритися з поразкою!»

Ось до чого закликав найстаріший брат вітрів, але цей заклик, власне, був непотрібним: ще лаштуючись летіти сюди, всі одинадцятро примирилися з власною долею. Бракувало хіба що останнього слівця. А й самого рішення здавалося замало: як я вам уже казав, то були абсолютно бездіяльні істоти, здатні тільки розмірковувати й споглядати життя, вони цілком покладалися на власні суперчутливі вуха. Єдиний раз на цьому острові вдалися велети до справжніх дій. Їхні вуха відчули наближення страхітливого цунамі. Величезна хвиля могла затопити нікчемний острівець, і хоча братам вітрів було неймовірно бридко, вони почали рятувати карликів. Карлики не розуміли їхніх безмовних слів, годі велети нахапали кожен по десятку дрібнотілих істот і повідносили їх у кратер погаслого вулкана, після чого полетіли ще. Карлики сіпалися й верещали з переляку, але ніхто нічого поганого їм не робив, і вони скорилися волі небожителів. А коли вухаті боги попереносили до кратера їх усіх, неймовірно висока хвиля затопила нещасний острівець аж до підніжжя вулкана. Відтоді для тубільців не було лагідніших і могутніших богів, і вони шанобливо попадали перед ними, долілиць. А коли хвиля відринула назад, принесли богам щедрі жертви, щедріші, ніж досі.

«Це була ще одна помилка з нашого боку,— сказав отой найперший брат вітрів.— Тепер вони вважатимуть нас надприродними істотами.

Треба негайно зробити те, що ми гуртом ухвалили, але перед тим треба лишити про всіх нас якийсь відчутній слід».

Велети дуже легко склали найпростішу систему знаків, яка відповідала примітивному мисленню дрібнотілих острів'ян, і з допомогою такого письма коротко розповіли про себе. Писали вони на шматочках відшліфованих океаном дерев'яних пластин, які потім лишили замість жертвових дарунків. Братья вітрів макемаке сподівалися, що колись мізки цих недомірків розвинуться й недомірки зможуть прочитати їхні письмена.

А дурні недомірки раптом зробили щось надзвичайно розумне. Помережані дощечки їм дуже сподобалися, вони забрали їх і, прокрутивши в них дірки, почіпляли собі на шії. Братья вітрів макемаке теж зраділи, що зуміли залишити по собі слід. Успіх навіть додав їм сили зробити цей слід ще яскравішим. Приготувавши кілька товстих колод і кам'яних клинів, макемаке видобули з кратера одинадцять блоків міцного вулканічного туфу, віднесли їх до берега океану й вишикували в ряд. Це для них було зовсім неважко, бо вони ще вміли керувати гравітаційними силами Землі. Набагато важче виявилось далі. Їхні руки вміли тільки керувати тілом у повітрі та знаходити у верховітті дерев стиглі плоди, а тепер макемаке намагалися цими незgrabними руками витесати з велетенських брил бодай сякі-такі автопортрети. Скульптури повиходили справді абиякі, й макемаке намагалися їх чимось прикрасити. Видобувши з іншого схилу одинадцять червоних брил, вони оздобили свої скульптури гостроверхими шапками.

Волохаті недомірки пильно стежили за діями широчезних долонь, їх утішили подаровані їм кам'яні божі лики, й коли велети закінчили всі свої одинадцять подоб, попід ликами завихрилися вроочисті жертвовні танці, а понад берегом полинули тягучі монотонні пісні, які трохи нагадували співи добрих велетів, коли ті ширяли в небі й зверталися до зір. А потім острів'яни стали свідками страшної картини. Братья вітрів, ці лагідні макемаке, взяли по величезній каменюці — всі чоловіки племені не змогли б зрушити з місця навіть однієї з них — піднялись над океаном і затягли свою найжурливішу пісню. А доспівавши її до кінця, піддалися земному тяжінню й потонули...

Японець зітхнув, неначе вирядив в останню путь щойно вигадану пралюдську расу. Але сказано було ще не все, й він квапливо повів далі:

— Макемаке назавжди поглинула вода, але тубільці вирішили, що ті, певно, з'явилися з океану й повернулися в свій океан, залишивши тут власні подоби, які стерегти муть плем'я від хвиль. Та цунамі й після цього вряди-годи перекочувалися через острів, руйнували оселі й змивали дітей в океан, і тоді тубільці замислились. Мабуть, макемаке залишили їм свої подоби тільки як зразки — вирішили острів'яни. Кожен мав за життя витесати кам'яного макемаке й поставити його на березі обличчям до води, щоб уласкавити хвилі океану.

Такої останньої помилки припустилися брати вітрів.

Населення острова розвивалося б собі нормально, коли б не та віра у велетенських летючих людей, бо кожен тубільцець, ледве міцніла його рука, на ціле життя ставав рабом безглаздої виснажливої праці. Він тесав день у день і рік у рік, і якщо встигав до кінця днів своїх витесати макемаке, то це було найбільшим щастям для нього та його сім'ї. Плем'я виснажувало себе сторіччя за сторіччям, губило й небагату природу свого острівця, вирубуючи під корінь усі дерева, щоб доправляти кам'яних велетів близче до води. Так тривало б, можливо, й далі, та раптом у племені з'явився молодий вождь, який рішуче крикнув одноплемінцям. «Годі! Якщо ми не припинимо цього, то вимремо з голоду. Вже стільких макемаке понаставляють обличчям до хвиль, а лиха нам від того не поменшало. Океан шаленіє, як і шаленів, треба просто самим себе від нього захищати. А макемаке, певно, зрекліся нас, бо жодного разу не відвідали плем'я. Знайдімо собі нових богів!»

Японець аж випростався в кріслі, нарешті побачивши перед собою жаданий фінал, обличчя його прояснило.

— Тубільці покидали свої кам'яні долота, ї у кратері завихрився веселий танок,— сказав японець.— Потім сіли й вигадали собі нових богів, для яких можна було співати й танцювати, а також підносити їм свої вбогі дари. З цими богами вони живуть і нині. Й коли б ви тепер, шановні колеги, полетіли на Острів Пасхи й розпитали їх про це, то пересвідчилися б, до чого призводить така легковажна гра.

Американець трохи скептично скривився:

— З погляду антрополога може й так...

Я поспішив утрутитися й розвіяти несподівану хмару:

— Фізика й космогонія належать до точних наук, а скільки в них було фантастичних і навіть дурних гіпотез. То чому ж наука антропологія не має права на хоча б одну?

Американець отямився:

— Я мав на увазі зовсім не те... Оповідання мені сподобалося, навіть дуже. Але я, як представник молодої нації, не сприймаю фаталізм. Шановний містере камікадзе, розтлумачте мені, звідки в японців така схильність до самогубства?

Обличчя японця роззвіло.

— Що розумного може створити розум, дійшовши своєї межі? Отруювати всім життя власною приреченістю?

Я знову скористався зі своїх прав:

— Обговорюватимемо потім усі оповідання разом. Тепер маємо лише преміювати нашого колегу чаркою болгарського коньяку.

4.

Даремно ми з представником «третього світу» раділи, що витягли під час жеребкування останні номери. І причиною була не тільки дедалі напруженіша робота конгресу: розповідати після всіх — це означало розповідати найкраще. Ну, а мое становище можна було визначити хіба що словом «крах». Американець говорив рідною мовою, японець теж почував себе на коні: його англійську я назвав би просто бездоганною. «Третій світ» вивчав цю мову в колишній британській колонії з юних літ, і тільки я ледве міг стулити кілька речень. Зрештою все те, що намагався в нечасті вільні хвилини кроїти й перекроювати мій амбітний мозок, спершу належало прибрati в болгарські слова, щоб після цього хтось перебрав їх в англійські шати. Бо якби в мене вийшов навіть геніальний твір, я спаплюжив би його своїм невправним туристичним белькотанням, а про сіреньке оповіданнячко вже й казати нема чого.

Труднощі письменника з «третього світу» мали інший характер, і він відразу ж обрав агресивний тон, що могло бути й своєрідною формою самооборони.

— Вчора японський колега зобразив вухо найважливішим органом відчуття, якимось утраченим нині благом,— сказав він і виклично глянув на всіх нас.— Досконалим апаратом спілкування з часом і простором, з голосами інших світів. Символом світової мудрості. А мені те витягнене вухо здається, навпаки, символом послуху...

Належало б аргументувати свої слова, та колега не вважав за потрібне давати пояснення. Натомість він, здається, відчув недоречність обраного тону й сказав, що «третій світ» тепер намагається наздогнати інші світи і в галузі фантастики, через те його оповідання може виявитися недосконалим і не сподобатися нам. Але після такої преамбули він знову повернувся до свого визивного тону.

— Я не вірю твердженню вчених мужів, ніби Острів Пасхи споконвіку був таким бідним і непривабливим, як у наші часи. Колись то був квітучий сад серед безмежної водяної пустелі, а в тій чудовій оазі жило плем'я щасливих людей. Невелике плем'я, якому цілком вистачало тако-

го клаптика землі. Посеред острова димів комині єдиного до людей вулкана, який вряди-годи зливав надлишки лави в океан, а поля й ліси навколо удобрював родючим попелом. Більш ворожим був до племені океан, який часами намагався затопити острів, але люди вчасно відчуваючи наближення хвиль, незважаючи на свої маленькі вуха,— не без виклику підкresлив оповідач останні слова,— й рятувалися на схилах вулкана.

Коли дивитися з висоти нашого дня, то плем'я могло б видатись досить примітивним. Дуже мало вміли руки його людей: рвати плоди з дерев та викопувати їстівне коріння, ловити рибу з берега й робити курені, за якими ніхто не плакав, коли хвиля змивала їх в океан. Уміли ці руки й пестити, ну, а ніжну, лагідну руку примітивною лапою не назвш. До того ж вона вміла плести з цупкої трави рогожки, вміла вирізувати з дерева та ще не затвердлої лави фігурки людей і тварин. Пісні племені теж були гарні й мудрі. Своїми піснями й танками плем'я розмовляло з океаном, сонцем та міriadами зірок. І не мало з ними ніяких конфліктів, як і між собою. Певно, таким би й здалося плем'я морякам, які відкрили острів на великдень 1722 року, коли б не пам'ятні для племені події сивої давнини.

Плем'я було щасливе. Єдиним своїм нещастям острів'яни вважали не те, що в них такий маленький острів, бо він якось прогодовував цих невибагливих людей, а що до найближчого суходолу, де, напевно, живуть інші племена, так далеко. В стародавніх їхніх переказах справді йшлося про інших людей, про численні чужі народи. Острів'яни мріяли побачити їх, але в своїх довбанках не зважувалися відплівати надто далеко, а ті люди теж не припливали до них. І плем'я терпляче виглядало гостей з океану. Адже в переказах було чітко сказано про щасливий день, коли острів'яни діждуться гостей і палко з ними обнімуться, а потім скопляться за руки й станцюють дружній танок, прославляючи Велике світило.

І ось цей день настав, хоча вони уявляли його трохи по-іншому, бо замість багатьох гостей прибула лише одна людина. Зате вона дуже відрізнялась од них. До того ж видавалася безмежно могутньою, бо не злякалася Великої води.

Одного сонячного ранку океан обережно виштовхнув на піщаний берег щось незрозуміле: воно складалося з постулюваних докупи присяклив водою колод, які ледве трималися на поверхні. Над ним ворушилось величезне прямокутне крило, яке слухняно підкорялося вітрові. Коли ця плавуча гора (проти їхніх одномісних довбаночок воно справді здавалося горою) сіла на пісок, з неї виліз чоловік і нетвердим кроком подався на берег. Він був височезний і страшний: світлошкірий, вухатий і довгоносий. А ще мав на собі шкури якихось дивних тварин, чим зовсім одрізнявся від жителів острова (ті прикривались лише строкатими спідничками з квітів та рогози).

Острів'яни підбігли до прибульця й почали його розпитувати, а коли він мовчки розлігся на піску, вони принижили й дали йому поспати, бо довга дорога виснажила його. А потім гість прокинувся й побачив поряд цілу купу плодів, солодкого коріння та перепічок.

Він найвся й пішов не до острів'ян, які тепер юрмилися за кілька-надцять кроків од нього, а подався до своєї плавучої гори, витяг її ще далі на пісок і заходився діставати з неї всілякі дивні речі. Деякі з них були чорні або мали колір каламутної води, і коли він кидав їх на кам'янистий берег,чувся співучий дзвін. Чоловік склав усе це в купу й почав махати руками, то киваючи в бік своїх речей, то виголошуючи якісь дивні заклинання.

Острів'яни зрозуміли все: щоб не трапилося чогось лихого, не треба навіть торкатись до тих речей. Велетень заспокоївся, перестав махати руками й підійшов до острів'ян, а вони оточили його й бурхливо привітали. Він дозволив навіть обманати себе: й просякнуті океанськю сіл

лю шкури на тілі, й м'язи рук та ніг. Це мали бути незрівнянні м'язи, якщо не здригнулись перед страхіттям Великої води.

Люди так ніколи й не довідалися, що їхній білошкірий гість вирушив був у дорогу не сам, а з добрым десятком не менш дужих і відважних одноплемінців, які не витримали цілорічного плавання у хвилях Великої води, гнані й биті безжальними бурями. А цей вижив тільки завдяки тому, що зумів перехитрувати своїх двох останніх супутників: убив їх і з'їв. Острів'яни цього не знали, як не відали, власне, нічогісінько про його дотеперішнє життя-буття. Він нічого не розповідав цим людям, та не через те, що не знав їхньої мови. Коли вивчив оту сотню слів, якою послуговувалося плем'я, то почав говорити зовсім страшне.

Він сказав острів'янам, ніби прибув з країні богів, але не розкрив таємниці, як туди пливти. Лише непевно провів рукою вздовж обрію. А згодом оголосив, що його сюди прислано бути їм за бога. Але ж у них бог уже є: Велике світило. Навіщо другий бог? Цього прибулець не розтлумачив. Проте на вигляд він справді був як божество: величезний і могутній. До того ж умів робити багато речей, про які острів'яни навіть гадки не мали. Найкраще ж умів наказувати й гніватися на них. До того ж на крилі його широчезного пласкодонного човна було зображене знайоме їм Велике світило.

Взявши собі на допомогу з десяток найдужчих і найкмітливіших острів'ян, білій велет повів їх до лісу й навчив користуватися своїм зализним та бронзовим знаряддям: рубати дерева та гілки, сплітати обчухране гілля в міцні стіни. Тубільці старалися з усіх сил, і по восьмому чи дев'ятому сході Великого світила скінчили роботу. На зрізаному вершечку високого дерева виріс прегарний дім. З нього було видно половину острова, та богам і належить жити десь у хмарах чи біжче до хмар, щоб стежити за підданцями, які мають приносити жертви й поклонятись їм. І тубільці прозвали свого непроханого бога «макемаке» — товаришем хмар.

Ніхто не мав права піdnіматись ліановою драбиною до його житла-святалища, але кожен мусив лишати під деревом щоденні дари. Крім плодів та битої птиці, яку він особливо полюбляв, тубільці добровільно приносили свої гарні вироби — фігурки людей і тварин. А макемаке цих неістівних дарунків навіть не торкався, чим дуже збентежив острів'ян. Що діяти? Новий бог відмовився приймати витвори їхніх душ, хоча Велике світило завжди радіє тим щирим пожертвам. І тубільці почали шукати інших шляхів, щоб уласкавити серце нового бога.

А бог виявився таки лихим. З ранку до вечора сидячи біля порога свого капища, він дивився й дивився на небокрай. Туди ж були наставлені і його довгі вуха, неначе квапилися першими почути того, хто рано чи пізно мав з'явитись на небокраї. Люди племені тривожно стежили за товаришем хмар, та не наважувалися ні про що питати.

На це зважився нарешті їхній старий вождь. Коли бог зійшов з капища на землю, вождь запитав, кого виглядає з океану вухатий і довгоносий макемаке. При цьому вождь вимахував руками й довго стрібав, як робили тубільці завжди від великого хвилювання. Бог мовчки з-під лоба дивився на все те, аж поки очі його геть провалилися під навислими бровами, а тоді видобув ніж із-за череса й протнув вождеві груди. Струменем ударила яра кров, племені наче заціпило, макемаке ж витер ніж, оглянув переляканій натовп, підняв руку й поманив пальцем одного з тих, що допомагали йому зводити дім-капище. Тубілець підійшов, ледве живий од страху, сподіваючись нового удару ножем, але бог з великими вухами взяв пишну пір'їну, що досі стриміла в кучмі вбитого вождя, й стромив у волосся молодого острів'янина. Тепер бодай став зрозумілим смисл його дій, і плем'я трохи заспокоїлось: богові не сподобався вождь, обраний громадою, певно, той чимось завинив перед ним: Чи не отим запитанням? Макемаке такого терпіти не міг, чим вельми відрізнявся від Великого світила...

Оповідач глянув на японця й сказав:

— Даруйте, будь ласка, якщо скористаюся з ваших слів, але цю подробицю я вигадав ще до того, як почув од вас. До того ж вона характерна для всіх регіонів людства, тож немає сенсу застерігати авторські права... Мої тубільці теж почали колоти й витягувати свої носи та вуха, щоб стали як у товариша хмар, тобто, щоб підлеститися до нього, змусити його дивитись більше на них, аніж на обрій. А ще від намагання ідентифікувати себе з ним (на думку психологів, ця прадавня людська риса й досі жива). Насамперед ідентифікацією зайнялося жіноцтво, й нічого дивного, звичайно ж, у тому не було. Бог макемаке почав то ту, то ту приклікати в своє підхмарне капище, вибираючи острів'янок з найважчими «сережками» в мочках вух. Жодна з них не розповідала про свої підхмарні пригоди, бо дотик до божої таємниці накладав на вуста смертну печать, але чимось обраниці не догодили богові, за що бог їх суворо карав, насилаючи досі не бачені страшні хвороби. Й дітей у цих нещасних дуже часто забирала смерть.

Одного дня макемаке припинив своє святе споглядання, зліз із дерева й заявив, що боги лише тоді зглянуться на плем'я, коли люди замість отих дурних фігурок натешуть з каменю великих богів, яких не зможуть затулити навіть найвищі дерева і яких буде видно аж у країну макемаке. Досі макемаке були невдоволені тим, що острів'яни зображали не жителів неба, а тільки самих себе. Хай же тепер кожна родина витеше одного кам'яного макемаке. Так сказав бог.

Люди не вміли тесати, тим більше таких величезних брил, але макемаке дістав зі свого піднебесного житла оте дзвенюче гостре знаряддя, яким можна було різати й довбати дірки, й навчив усіх острів'ян користуватися тим знаряддям. Туф на схилах вулкана був ще досить м'який, і з допомогою зубил і клиння тубільці досить легко відколювали величезні блоки. Робити першого кам'яного гіганта терпляче допомагав сам бог. Коли тубільці запитали в нього, яким повинен бути з обличчя кожен кумир, макемаке показав їм на себе: я ваш бог, усі подоби мають бути схожі на мене!

Потім він наказав людям зрубати багато дерев, наробити колод і з допомогою цих котків перевезти готового макемаке до берега. Згодом оглянув першого встановленого колоса й невдоволено заявив, що чогось бракує. Лише не сказав чого.

Острів'яни згадали про червону глинку на протилежному схилі вулкана Рано-Рараку, замісили й виліпили ідолові яскравий ковпак. Але як надіти його на таку височенну голову? Цього їх навчив теж бог: наруйайте дерев і зробіть міцне риштовання. Потім дав їм і линви зі свого човна, й коли ковпак було, нарешті, піднято на кам'яного лоба, він задоволено кивнув: дивіться на цього й далі робіть такі самі! Й відійшов у свій підхмарний дім.

Острів'яни споконвіку мали склонність до образотворення, й нова робота припала їм до душі. Вона поглинала всю енергію племені. Відколювати брили й тесати було над силу для однієї сім'ї, через те кожного нового макемаке острів'яни робили всім плем'ям. Спільна праця давала ще не звідану доти втіху тілу й душі, тому щоразу, коли над смужкою прибою підводив шапкату голову новий колос, навколо нього завихрювалося веселе свято. Танцювали й під деревом, на якому стояв божий дім. А макемаке виходив на поріг і махав гілочкою, якою досі відгонив мух.

Та якось у день такого свята він не з'явився на порозі, хоча все плем'я товклося під деревом і горлало пісень. Неторкнутою лишилася й покладена зранку їжа, але це теж не додало нікому відваги піднятися в божий дім. Аж коли витесали ще одного макемаке, а бог і цього разу не вийшов благословити його, кілька сміливців полізли на сусідні дерева, а звідти заглянули в божий дім. Душа бога повернулася в країну, з якої він прибув сюди. В святилищі залишилася тільки половина тіла, решту встигли сточити мурашки та хробачки.

Плем'я вирішило, що макемаке, нарешті, задоволений ними й спокійно повернувся в селища богів. І всі полегшено зітхнули, бо близькість божества, навіть найулюбленишого, завжди гнітить. Але роботи плем'я не припинило: власного кам'яного бога мала ще далеко не кожна родина острів'ян. Тимчасом залишене богом знаряддя від тривалого вжитку зовсім спрацювалося, довелося виготовити собі кам'яні долота. Для перевезення та встановлення кожного макемаке острів'яни мусили вирубувати цілі гаї, бо колоди ввесь час ламалися. Так поступово зникав з острова ліс. Натомість понад берегом виріс добрячий ліс кам'яних велетів. Колись дерева стояли стіною на шляху нищівних вітрів, захищали водойми й додавали ґрунтам родючості. Тепер висохли болота й річки, зникли птахи та звірі. Дедалі важче ставало добувати жертви богам, що важче було прохарчуватися людям, а макемаке не прилітав, щоб підказати знесиленим острів'яnam, чи можна вже покинути оте виснажливе тесання кам'яних брил. Сили племені доходили краю.

Нарешті наймолодше покоління острів'ян, яке знало про макемаке тільки з переказів, підняло заколот і відмовилося робити собі нових богів. «Ми не хочемо через них помирати з голоду,— заявили юнаки, покидали кам'яне знаряддя й пішли геть з кратера. А щоб про це не забулось у віках, ватажки заколоту написали на дерев'яних табличках: «Не будьмо рабами тих, що живуть у хмарах! Вони — прокляття жителів землі!» Малювати такі значки навчiv був колись іхніх прадідів макемаке, а бунтівники почепили таблички на шиї своїм донькам і синам.

Але минали сторіччя, й плем'я чимдалі вироджувалося від недоідання й хвороб, залишених ще світлошкірим зайдою. Ті дерев'яні таблички острів'яни й досі вважають спадком богів, але ніхто вже не може прочитати таємничих знаків. Час безпорадний перед темрявою забуття...

5.

Представник «третього світу» теж педантично витримав умови, обов'язкові для всіх, але фінальний акорд прозвучав з такою злісною самозакоханістю, що американець і йому виставив свій бал, хоча й зробив це досить делікатно:

— Ця новела є свідченням того, що «третій світ» і досі сердиться на білу расу.

Оповідач відказав:

— Можна погодитися й з Туром Хейердалом, який припустив, що гаємничі білі довгувхі люди прибились на острів з Південної Америки. Тільки навряд чи вони зробили щось добре для острів'ян, інакше це збереглося б і розвинулось.

— Я з вами згоден,— кивнув американський фантаст.— Але яка ж це фантастика, темношкірий брате мій? Це чистісінька реальність.

Кригу не розтопили навіть такі слова, хоч американець самокритично говорив од імені всієї білої раси.

— Поки, що найефективнішим у цьому ділі лишається реалізм.

Американець завбачливо уникнув дальшої суперечки:

— Ну що ж, завтра кінець? З нетерпінням чекатиму четвертої версії!

— Четвертої не буде,— відповів я.

— Тобто як «не буде»?

«Третій світ» глянув на мене так, наче я зрадив його найкращі сподівання. Я сказав:

— По-перше, завтрашній вечір зайнятий. Нам улаштовують на природі бал фантастичних розваг. А по-друге, я прошу вас усіх пожаліти мою гідність. Була б справжня ганьба, якби автор почав перекладати свій мистецький твір немистецькою мовою. До того ж я так безбожно перекручую англійські слова...

Мабуть, я врешті переконав їх не логічними доказами; а щирим невмінням добирати слова. Закінчив же я трохи несподіваним для всіх випадом:

— Як свідчить стародавня мудрість, прекрасних речей не може бути понад три. Я віддячу в інший спосіб! — I вроцистим рухом дістав зі складки маленький магнітофон: — Дозволив собі без попередження записати ваші новели. Візьму ваші адреси й колись пришлю, щоб добро не пропадало.

— Та ну! — обуривсь американець. — Ми краще зробимо так: покажаємо містера Булгеріа, щоб він переповів наші новели й додав до них свою.

Ті двоє відразу ж погодились на його пропозицію, я теж склав зброю й лише сказав:

— Містере Америка, зараз піду ~~доми~~ чарочки, а ви тим часом загляньте до холодильника. Я там дещо приготував, аби гідно відзначити успішний фінал нашого контрконгресу.

За останні гроши я купив пляшку віскі його улюбленої марки та пляшку французького коньяку. А ще пакет мигдалю на закуску.

Перемиваючи у ванній чарочки, я почув захоплений вигук американця: «Оце так сюрприз!.. Містере Булгеріа, ви найбільший серед нас фантаст. Вручайте ж нам їх негайно!»

Коли я, здивований цими криками, вийшов до колег, на столі поряд з пляшками та мигдалем лежали три відкриті юксамитові коробочки з якимись зеленкуватими орденами. Я ступив ще крок, відчуваючи себе ображеним. Чому три? Хоч я й не взяв участі в змаганні й не розповів своєї версії, але ж я їх організував! Та й чотири дні виконував обов'язки господаря... Щоб не виказати своїх почуттів і думок, я почав квапливо поратися коло столу. Й аж тоді, не пригадавши жодної типово англійської команди, я стулив якийсь несуспітній абсурд:

— Міжнародний загін фантастів, в одну шеренгу ши-куйсь!

Усі троє з веселою готовністю вишикувалися. Першим одержав орден «третій світ». Американця я залишив останнім — в усьому міг бути винним тільки він. Цей нечесна вирішив, ніби з мене досить і того, що вони поступилися мені авторськими правами на свої тèревені, тож призначеного мені «ордена» просто в останню мить приховав. А потім ще й зовсім ~~на~~хабним голосом вигукнув:

— Які чудові ордени! Де вам пощастило їх дістати?

Я стримано відповів, щоб не зіпсувати досить детально вигадану розвагу:

— А де їх знайшли ви?

— Біля віскі в холодильнику.

То, звичайно, знову був жарт, але ті двоє не мали нічого проти. Японець лише запитав:

— А де четвертий орден?

— Я не заробив.

— Дуже вам вдячний. Цей спогад лишиться мені на все життя.

Я досі не міг уторопати, чому наш американський друг, який не минав нагоди похизуватися перед нами, тепер велиководно поступився всією славою мені. Навіть почав розпитувати, що то за метал. Я й сам лише тепер уважніше все розглянув. То, власне, були не ордени, а якісь кумедні у вигляді вуха медальйони з дивного металу, який переливався в гамі неяскравих зелених тонів. Розвага справді вдалася, я мене взяв ще більший жаль, що не матиму презента. Я мовчки роздивлявся медальйон, не торкнувшись його навіть пальцем, хоча малахітовозелена поверхня вабила як магніт. Я так і не довідався, чи є там на звороті якісь пам'ятні слова, скоріше, не було нічого, бо їх би зауважив бодай котрийсь із трьох.

Змушений обставинами виконувати не тільки роль господаря, а й організатора торжества, я змирився й зробив усе можливе, щоб мак-

симально втішити своїх колег. Ми до пізньої ночі обговорювали їхні версії й дійшли висновку, що в кожній є певний національний елемент, відчутно також і вдачу автора, принаймні наскільки ми встигли вивчити один одного за ці чотири дні. Ми випили за розквіт фантастики, за перемогу розуму на Землі, обмінялись візитками й дали слово-листуватися, сприяти один одному в перекладі наших книжок, обмінюватися творами. Коротше кажучи, зробили все те, що належить робити на таких конгресах, тільки без офіціозної тріскотні, що додавало словам особливої ширості. Я мав таке відчуття, ніби ми уклали угоду про довічну дружбу, й усі мої обrazy розвіялися, мов дим. Зрештою, те кумедне вухо було дешевою цяцькою, не більше, зате в пам'яті трьох друзів я лишуся дотепним жартівником. У цьому вони один з-поперед одного запевняли мене й на вокзалі: нашим обіймам не було кінця.

Я не хотів упасти в очах приятелів і після повернення додому негайно розмножив плівку. Лаштувався навіть додати до їхніх версій і свою, та раптом одержав запрошення на прийом до посольства тієї країни «третього світу», звідки був родом мій новий друг. Прийом влаштовували з нагоди дня незалежності молодої держави, я вдягся й без вагання пішов туди: в посольстві мали бути приятелі моого друга, якими він, можливо, передав мені привіт.

Загалом на те й вийшло. Мене особисто вітав їхній культурний аташе, який виявився близьким приятелем моого друга. Той передав для мене кілька книжок, пляшку національного напою та всілякі гарні дрібнички. Тепер аташе питав, куди водій посольства може все це доправити. Поговорили ми також про те, як і коли можна видати в нас антологію їхньої літератури. А потім його закрутів ритуальний вир, який звичайно панує на дипломатичних коктейлях, якісь невідомі сили підхопили й мене, аж поки я опинився віч-на-віч із вилицоватим жовтошкірим паном в окулярах. Мене він уже знав, а сам назався секретарем японського посольства й приятелем моого колеги-фантаста, згадавши останній конгрес.

Чи не забагато приятелів? — подумав я, але на таких прийомах, якщо вірити авторам деяких шпигунських романів та повістей, почуття належало старанно приховувати, щоб ще старанніше приховати думки. Отже я вільно чи невільно зрадів «спільному приятелеві». Секретар посольства сказав, що мій колега низько кланяється мені й просить назвати адресу ювеліра, який робив оті сувеніри-ордени: хоче теж дещо замовити в того майстра.

Я полегшено зітхнув, але не міг виконати його прохання, бо ті ж ордени замовляв не я, а наш спільний американський друг і колега.

Та минув ще день, і мої тривоги виявилися немарними. Ввечері до мене завітав незнайомий чоловік, який виявився відповідальним працівником Бюро патентів. Це був солідний товариш років на п'ятдесят, добре вбраний і чудово вихований, що не дуже часто трапляється в наших краях. Він назавав себе любителем наукової фантастики й моїм шанувальником, а з подальшої розмови я зрозумів, що гість і справді знайомий з деякими моїми книжками.

Мене завжди гнітить, коли мені співають відверті дифірамби, підозрювати ж цього чоловіка в нещирості я мав досить причин, бо його слова дуже нагадували старанно підготовлену передмову. Тож я не дуже делікатно перебив його:

— Чим можу вам прислужитись?

Він спантеличено замовк, тоді безпорадно розвів руками:

— Я б не хотів... щоб ви подумали про нас недобре... Та коли б ви... Ні, але що б ви зробили, якби вам... Ну якби листоноша приніс вам ось таку телеграму... Хтось там на пошті знає англійську й прочитав... — Гість знову розвів руками — цього разу вже вибачався за поштарів. — На пошті ніколи досі не одержували такої дивної телеграми, тож вони й вирішили показати її спершу нам... Така «бліскав-

ка», та ще й з Америки, як на думку поштарів, коштувала грошей...
І хлопцям привидівся в тому промисловий шпіонаж...

Я взяв телеграму, адресовану особисто мені, витриману справді в стилі громовитого й хвалькуватого американця:

«Хеллоу, Лю! З чого зроблене вухо? Один знайомий хімік заявив, нібіто з невідомого наукі матеріалу. Пропонує цілий капітал. Негайно повідомте подробиці, інакше ми самі прилетимо до вас!»

— Тепер ви розумієте?..

— Тепер — так! — вигукнув я й підбіг до столу, щоб продемонструвати йому магнітофонну плівку та вже розшифрований мною текст.

— Я вам завдав стільки клопоту, — виправдовувався далі мій гість, — але ж Болгарію теж цікавлять невідомі наукі матеріали... Про яке там «вухо» йшло?

Я раптом подумав, що магнітофонна плівка зовсім не врятує мене, бо коли ми в готелі говорили про вуха, я вже вимкнув був свій апарат. У рукописі я теж не згадав тих клятих сувенірів, бо епізод видався мені зовсім незначним. У ті вигадки з «орденами» ніхто не вкладав ніякого символу чи політичного змісту. Але я мусив розповісти історію з «вухами», і я її таки розповів, намагаючись нічого не забути. Згадав, звичайно, й про вчораший коктейль.

Гість вислухав не перебиваючи, а потім знову спитав:

— То з якого ж вони матеріалу?

— Я ж вам уже казав! — Мене все це почало вже дратувати. — Але ж ні, не казав... Я того «вуха» й не торкнувся. Зелене та й годі, а який матеріал... Бліск металевий. Може, малахіт?.. Але ж малахіт не має нічого спільногого з металами...

— Тільки три? А вам не дісталось?..

— Про це вже я вам точно казав!

— Ну, вибачайте! — підвівся гість. — Я поки що візьму касети, а згодом, з вашого дозволу, ще прийду. Ви ж розумієте, ота версія трохи не той...

— Пробачте, але яка версія? — злякався я. — Не було ніякої версії...

— Авжеж, авжеж! Вам просто треба краще все пригадати. Відтоді вже минуло не день і не два, та й ви надто хвилюєтесь, хоча для хвилювання немає причин. Ми вам цілком довірюємо! Але треба все з'ясувати до кінця, а більше нема до кого звернутись. Усі нитки ведуть до вас. Жоден з вашої четвірки не міг би повестися так негарно: взяти медальйон собі, а вас обминути. Колега з «третього світу» нічого вас про те вухо не питав, але його теж не можна підозрювати: до нього напевно ж звертався японський фантаст, інакше вам би не влаштували тієї зустрічі в посольстві.

— Виходить — так. — Я не знав, що й думати. Не відав цього й мій гість. Я зробив останнє можливе припущення: — Медальйонів не клав у холодильник ніхто з нас четырьох...

— Отже, п'ятий? — скептично посміхнувся гість. — Але навіщо? — Він простяг руку й підбадьорливо кивнув: — Сподіваюсь, до наступної зустрічі вам спаде щось на думку. — I знову запитав: — Розумієте?..

Я запевнив його:

— Розумію, розумію!

Тим часом нічогісінько не розумів. Що може спасті мені на думку? Що я наступного разу йому скажу? Хто поклав був ті «вуха» в холодильник? Хтось такий, хто підслуховував наші розмови, як отої мій магнітофон, щоб потім з нас позбиткуватись? А може, просто нагадати нам усім, що нас усюди й скрізь підслуховуватиме кожен, кому пощастило дістати невідомий наукі матеріал?..

Я все-таки своєї черги не уникнув. Обставини таки змусили мене написати про макемаке та острів'ян, подати четверту версію. Та хоч би що я тепер написав, воно не стане під рубрику «наукова фантас-

тика», й навряд чи хтось повірить мені. Ми ж на те й звemo свої твори фантастичними, щоб ніхто не звинуватив нас у свідомій брехні!

Невже нема ніякісінької надії? А якщо мені пощастиТЬ, хай навіть із запізненням, створити власну гіпотезу про вухатих кам'яних богів?

Я вирішив писати й писати, незважаючи ні на що, аж поки заслужу зелене «вухо», щоб потім вручити його тому, хто й досі не вірить фанастам.

З болгарської переклав
Іван БІЛІК